

Maćkowiak, Henryk

Polska oświata szkolna w powiecie ostrołęckim u progu niepodległości w 1918 r.

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 3, 46-55

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POLSKA OŚWIATA SZKOLNA W POWIECIE OSTROŁĘCKIM U PROGU NIEPODLEGŁOŚCI W 1918 R.

1. Dane o powiecie

W pierwszych latach II Rzeczypospolitej powiat ostrołęcki dzielił się na 11 gmin wiejskich i jedną miejską — Ostrołękę. Jego powierzchnia wynosiła 1.621 km², na których wg spisu z 1921 roku mieszkało 73.836 osób, czyli w przybliżeniu 46 osób na 1 km². Miał w swoim sąsiedztwie: od wschodu pow. kolnieński i łomżyński, od południa pow. ostrowski, od zachodu i północnego zachodu pow. makowski i przasnyski, a na północy graniczył z Prusami.¹

Był to powiat o zdecydowanej przewadze ludności wiejskiej. Na 325 miejscowości były 324 wsie i jedno miasto — Ostrołęka, w którym mieszkało około 10% ludności powiatu.²

Pod względem struktury narodowościowej powiat to prawie monolityczny, bo aż 92,7% ogółu mieszkańców stanowili Polacy.

W zestawieniu z województwem białostockim, do którego należało 71,9% Polaków, a tym bardziej z całym krajem (61,7%) był to duży kontrast. Na mniejszość narodową w tym powiecie składała się prawie wyłącznie ludność żydowska (7,2%). Zlokalizowana ona była głównie w Ostrołęce (55% z ogólnej liczby 4.957 Żydów w powiecie) i w trzech osadach miejskich, tj. Myszyńcu, Goworowie i Czerwinie³.

Specyficzną cechą powiatu ostrołęckiego była najmniejsza w skali całego kraju własność obszarncza. Własność ta w 1921 roku zajmowała 7,6% ogólnej powierzchni, przy przeciętnej krajowej około 27%. Południową część powiatu zamieszkiwała drobna szlachta, a północną, dużo większą — Kurpie. Dość żywe jeszcze wówczas tradycje drobnoszlacheckie i specyficzne cechy ludności kurpiowskiej wywierały niewątpliwie wpływ na życie publiczne swoich środowisk.

2. Geneza polskiego szkolnictwa

W powstawaniu u progu niepodległości polskiej oświaty szkolnej można wyodrębnić dwa okresy: w pierwszym z nich (1905-1914) naród polski toczył walkę o polską szkołę i język polski w urzędach z zaborcą rosyjskim. W wyniku tej walki uzyskał prawo od władz rosyjskich (14.10.1905 r.) zezwalające na zakładanie prywatnych szkół z polskim językiem nauczania, ale bez praw szkoły państwowej. W drugim natomiast okresie (1915-1918) tworzył polskie szkolnictwo w oparciu o wynegocjowane podstawy prawne z okupantem niemieckim, wykorzystując coraz bardziej katastrofalną dla Niemców sytuację polityczną.

¹ Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z 30.09.1921 r., woj. białostockie, przegląd ogólny i tablica.

² Tamże.

³ Ludność żydowską podaje na podstawie rubryk wyznaniowych w pierwszym powszechnym spisie ludności R.P. z 30.09.1921 r.

Wykaz liczby szkół i nauczycieli gmin pow. ostrołęckiego w 1914 roku

Lp.	Gmina	Szkół	Nauczycieli
1.	Ostrołęka	2	3
2.	Czerwon	2	2
3.	Dylewo	2	2
4.	Goworowo	3	4
5.	Myszyniec	1	2
6.	Nakły	-	-
7.	Nasiadki	1	1
8.	Piski	1	1
9.	Rzekuń	2	5
10.	Szczawin	2	2
11.	Troszyn	2	2
12.	Wach	1	1
W powiecie		19	25

Źródło: Szkoły powszechne w pow. ostrołęckim 1919-1939.
Opracował T. Ćwiek.

Dane statystyczne wskazują, że w poszczególnych gminach powiatu ostrołęckiego w 1914 roku było zaledwie od 0 do 3 szkół. W zestawieniu z 1905 rokiem przedstawia to prawie kompletną stagnację szkolnictwa elementarnego. Z takim stanem oświaty szkolnej wchodził powiat w okres okupacji niemieckiej.

3. Narodziny polskiej administracji szkolnej i polskiego szkolnictwa elementarnego

Opuszczenie ziem polskich przez wojska rosyjskie w 1915 roku i oddalenie się frontu na wschód, daleko poza granicę Królestwa Polskiego, stworzyło dogodniejszą sytuację dla budowy polskiego szkolnictwa. W miarę jak wojna się przedłużała okupant niemiecki coraz bardziej zmierzał w kierunku pozyskania Polaków. Dlatego też w swojej politycznej działalności patrzył z pewną obojętnością na problem rodzącego się polskiego szkolnictwa. W tych odmiennych warunkach, w porównaniu z polityką caratu, naród polski wykazał wielką aktywność stawiając niejednokrotnie okupanta przed faktami dokonanymi⁴.

Rozporządzenie okupacyjnych władz niemieckich z 1915 roku zezwalało na wprowadzenie do szkół polskiego języka wykładowego i zawierało nawet zapowiedź przymusu szkolnego, nie rezygnując jednak z wpływów na szkolnictwo polskie i kontroli nad nim⁵.

W nowej sytuacji politycznej w całym Królestwie Polskim zaczęły powstawać różne organizacje i komisje oświatowe, a między innymi po 10 latach przerwy wznowiła swoją działalność Polska Macierz Szkolna. Tym razem szkolnictwo skoncentrowało się głównie

⁴ H. Redlińska. *Zagadnienia narodowego wychowania* (w:) *Wiadomości Polski* 1915 nr 57-58

⁵ „Gazeta Rozporządzeń” dotyczących się szkolnictwa w Polsce, Warszawa 10.10.1915 nr 1, „Gazeta Rozporządzeń” z dnia 17.09.1915 r.

na kursach i szkołach dla nauczycieli ludowych. Polska Macierz Szkolna była organizatorem obu seminariów nauczycielskich w Łomży (w 1916 roku — męskiego i w 1918 — żeńskiego).

Centralne Biuro Szkolne będące w latach 1915-1916 głównym ośrodkiem prac nad organizacją szkolnictwa w przyszej Polsce, w 1917 roku ustępuje miejsca Departamentowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, podniesionemu w grudniu tegoż roku przez Radę Regencyjną do rangi Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pierwszym ministrem tego resortu był Antoni Ponikowski.

Podobnie jak w całym Królestwie, również i na Kurpiach w latach 1915-1918 rodziło się polskie szkolnictwo ludowe. Napotykało tu jednak ono na szczególne trudności.

Od początku działań wojennych w sierpniu 1914 r. aż do lipca 1915 r. powiat ostrołęcki był obszarem frontowym. W wyniku walk oraz budowania umocnień obronnych niszczone zabudowania, pola uprawne, łąki, pastwiska i lasy. Od miejscowej ludności żądano podwód i robót frontowych, rekwirowano żywność. Po załamaniu się frontu rosyjskiego w lecie 1915 r., wycofujący się pośpiesznie Rosjanie czynili dalsze spustoszenia. Spalono wówczas wiele wsi, osad, prawie doszczętnie zniszczono Ostrołękę. Ludność wiejską i z miasta przymusowo ewakuowano i znaczną jej część zdołano wywieźć w głąb Rosji⁶.

Rabunkowa działalność gospodarza okupanta niemieckiego spustoszenia te jeszcze pogłębiła. Szczególnie ucierpiały lasy. W ocenie A. Chętnika ogólne straty 100-250-letniego drzewostanu Puszczy Zielonej sięgały ponad 25% stanu przedwojennego⁷. Z. Limanowski sporządził wykaz powiatów pod względem zniszczenia. Na 72 powiaty Królestwa Polskiego drugie miejsce, po powiecie augustowskim, zajmuje powiat ostrołęcki⁸.

Tabela 2

Zniszczenia wojenne w gminach wiejskich pow. ostrołęckiego w porównaniu z całym regionem łomżyńskim⁹

Powiat i region	% zniszczeń wsi	% zniszczeń posesji	% zniszczeń zabudowań
powiat ostrołęcki	74,9	50,9	37,8
region łomżyński	50,6	27,7	29,7

Źródło: Według pracy doktorskiej M. Staniszewskiej (maszynopis w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego)

Mimo bardzo trudnych warunków życia, ludność znajdowała jeszcze siłę do walki z ciemnotą. W powiecie ostrołęckim start polskiego szkolnictwa elementarnego, w kierunku

⁶ Z. Niedziałkowska. *Ostrołęka. Dzieje miasta*, 1975, s. 200 podaje, że mieszkańców Ostrołęki ewakuowano 19 lipca 1915 roku

⁷ A. Chętnik. *Warunki gospodarczo-kulturalne na pograniczu kurpiowsko-mazurskim*. Łomża 1927, s. 77, 91

⁸ Z. Limanowski. *Zniszczenia wojenne w budowlach byłego Królestwa Polskiego*. Warszawa 1918, s. 34, 38

⁹ W skład regionu łomżyńskiego zaliczono powiaty: łomżyński, kolnieński, mazowiecki, ostrołęcki, ostrowski i szczuczynski

ku jego upowszechnienia, zaczynał się z bardzo niskiego poziomu, gdyż w połowie 1915 roku prawie tu ono nie funkcjonowało. Na apel krajowych władz oświatowych przybywała do poszczególnych środowisk patriotyczna młodzież nauczycielska nie tylko z Warszawy, ale i aż z Galicji¹⁰. W rezultacie liczba szkół elementarnych w powiecie z 19 w 1914 roku wzrosła do 71 w 1917 roku. Były to szkoły powszechne publiczne i prywatne o dużej przewadze tych ostatnich. Na 71 szkół ogółem było aż 48 prywatnych i tylko 23 rządowe. Tabela nr 3.

Tabela 3

Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. w powiecie ostrołęckim

Nazwa terytorium	Ludność cywilna w 1916 r.	Szkoly powszechnie, publiczne i prywatne		Liczba nauczycieli			Stopień organizacji szkolnej		Liczba uczniów	Na 1000 mieszkańców przypada uczniów szkoły powsz.
		Ogółem	w tym publ.	Ogółem	w szkole publicznej		1 kl.	2 kl.		
					m	k				
Cały powiat	48.431	71	23	72	24	17	70	1	3.308	68
gm. Myszyniec	6.709	5	1	5	1	1	5	-	259	39
gm. Wach	6.017	3	-	3	-	-	3	-	108	18
gm. i miasto Ostrołęka	5.511	4	1	5	2	1	3	1	275	50
gm. Dylewo	4.939	8	3	8	3	3	8	-	408	83
gm. Czerwin	4.409	8	3	8	3	2	8	-	306	62
gm. Nasiadki	3.800	8	1	8	1	1	8	-	364	96
gm. Rzekuń	3.737	8	3	8	3	-	8	-	375	100
gm. Goworowo	3.388	5	3	5	3	3	5	-	230	68
gm. Szczawin	3.307	6	3	6	3	3	6	-	282	85
gm. Troszyn	2.895	11	3	11	3	2	11	-	471	163
gm. Piski	1.958	4	1	4	1	1	4	-	172	88
gm. Nakły	1.761	1	1	1	1	-	1	-	54	31

Źródło: Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r., Warszawa 1919. MWRiOP, tablica s. 26.

W owym czasie przyjmowano, że przy pełnym powszechnym nauczaniu dzieci w wieku 7-14 lat na 1000 mieszkańców winno być około 200 uczniów. Przed wojną w Kongresówce było ich 30, a w pow. ostrołęckim mniej niż 20. Stan ten w roku szkolnym 1917/1918 uległ wielkim zmianom. W całym powiecie przypadało wówczas na 1000 mieszkańców 68 uczniów, w gminie Rzekuń 100, a w gminie Troszyn wskaźnik ten wynosił 163. Jednak ogólnie był on jeszcze bardzo oddalony od wskaźnika nauczania powszechnego (ok. 200).

Równie ważny i trudny do rozwiązania dla społeczeństwa i rodzających się państwowych władz oświatowych był problem jakości tego szkolnictwa. Na 71 szkół w powiecie 70 było jednoklasówkami i tylko Ostrołęka miała szkołę dwuklasową. Na 3.308 uczniów

¹⁰ M. Sakowska-Turczańska. Wykaz nauczycieli pow. ostrołęckiego pochodzących z Małopolski.

w powiecie, w oddziale IV było tylko 87 i zaledwie 19 uczęszczało do V oddziału, 3.202 dzieci było uczniami klasy I, II lub III¹¹.

Kadra pedagogiczna szkół publicznych w całym Królestwie Polskim w końcu 1917 roku aż w 20% miała ukończoną tylko szkołę początkową. Niewątpliwie jeszcze gorzej przedstawiały się kwalifikacje zawodowe nauczycieli powiatu ostrołęckiego. Potwierdzeniem tego są wspomnienia sekretarza Inspektoratu Szkolnego Okręgowego w Ostrołęce w latach 1918-1919, Adama Wojciechowskiego. Według podanych przez niego przykładów, by zostać nauczycielem w owym czasie wystarczyło mieć „jako takie władanie słowem i piśmem i początkowymi rachunkami”¹².

Brak nauczycieli szkół elementarnych w powiecie był uzupełniany przez napływ młodzieży z Galicji. Do początków lat 20-tych przybyło tu 28 nauczycieli z byłego zaboru austriackiego, tj. prawie 40% kadry pedagogicznej powiatu w roku szkolnym 1917/1918.

Męskie seminarium nauczycielskie w Łomży wypuściło pierwszych absolwentów dopiero w 1921 r., a żeńskie w dwa lata później.

Rodzące się od drugiej połowy 1915 roku szkolnictwo elementarne dysponowało bardzo skromną bazą. Zaledwie 24% szkół w powiecie mieściło się w budynkach własnych. Były to wyłącznie dawne szkoły rosyjskie, gdyż w okresie okupacji niemieckiej nie zbudowano tu żadnego budynku szkolnego. Sprawę tę podejmą państwowe władze oświatowe i nauczycielskie związki zawodowe wspólnie z samorządami mieszkańców już w niepodległej w pełni Polsce. (Tab. 4)

Podstawowym aktem normatywnym dla celów administracyjnych i gospodarczych w zakresie szkolnictwa wydanym przez Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, były „Przepisy Tymczasowe z dnia 10 sierpnia 1917 r. o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim”¹³. Na podstawie tych zarządzeń nauka stawała się obowiązkowa „wszędzie tam, gdzie jest dostateczna liczba szkół dla pomieszczenia wszystkich dzieci w wieku szkolnym”. W pow. ostrołęckim takich warunków nigdzie nie było i aż do wydania dekretu z dnia 7 lutego 1919 roku obowiązek szkolny tu nie istniał.

Głównymi organizatorami szkolnictwa w odradzającej się Polsce byli inspektorzy szkolni okręgowi.

W powiecie ostrołęckim zręby powszechnego szkolnictwa elementarnego zakładali: Lucjan Zapolski (1917-1918) i Alojzy Mazurek (1918-1919)¹⁴. O działalności inspektoratu ostrołęckiego w okresie krótkiej kadencji pierwszego inspektora nie ma wiadomości i nie ujęto jeszcze w ramy organizacyjne samorzutnie rodzącego się szkolnictwa elementarnego na terenie powiatu. Świadczy o tym olbrzymia przewaga szkół prywatnych nad publicznymi, które od podstaw były organizowane i utrzymywane przez rodziców. Dopiero za drugiego z kolei inspektora okręgowego, Alojzego Mazurka, powstało biuro nadzoru szkolnictwa i przystąpiono do porządkowania i opracowania pierwszej w dziejach powiatu tzw. „sieci szkolnej”.

W zgruzowanej i spalonej Ostrołęce o pomieszczenia na biura i urzędy było bardzo trudno. Inspektorat szkolny zajął na wpół zgruzowany domek przy szosie łomżyńskiej. „Dziury w ścianach zatykałiśmy szmatami i papierami” — pisze w swoich wspomnieniach pierwszy sekretarz inspektoratu ostrołęckiego, Adam Wojciechowski. Zespół

¹¹ Statystyka Polska, t. 1 *Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r.*, Warszawa 1919, tablice s. 2

¹² A. Wojciechowski. *Moje wspomnienia z lat 1918-1919 o powstaniu Inspektoratu Oświaty w Ostrołęce* (maszynopis)

¹³ *Przepisy Tymczasowe z dnia 10 sierpnia 1917 roku o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim*. Dziennik Urzędowy Departamentu WRiOP, 1917 nr 1, poz. 1

¹⁴ *Rocznik Szkolnictwa Polskiego, Rok 1919*, oprac. pod red. H.J. Rygiere, s. 11

Budynki szkolne własne w pow. ostrołęckim w 1918 roku

Lp.	Gmina	Liczba budynków	Opis budynków
1.	Ostrołęka	3	Parterowy budynek murowany o 2 izbach. Parterowy budynek murowany o 1 izbie w Wojciechowicach Piętrowy budynek murowany na stacji kolejowej
2.	Dylewo	2	W Kadzidle duży budynek drewniany z wielką salą lekcyjną i mieszkaniem dla nauczyciela o 4 pokojach z kuchnią. W Dylewie budynek drewniany z 1 izbą lekcyjną i 2 pokojami
3.	Czerwin	1	W Czerwinie budynek o 2 izbach lekcyjnych z mieszkaniem dla nauczyciela
4.	Goworowo	3	W Goworowie budynek murowany o 1 izbie lekcyjnej z mieszkaniem dla nauczyciela Podobne budynki w Kaczcze i Borawem
5.	Nasiadki	2	W Szafrankach budynek murowany o 1 izbie lekcyjnej z mieszkaniem dla nauczyciela W Obierwi budynek mieszkalny murowany o 1 izbie lekcyjnej i mieszkaniu nauczycielskim
6.	Nakły	-	Nie było budynku szkolnego
7.	Myszyniec	1	W Myszyńcu budynek pojezuicki o 2 izbach lekcyjnych z mieszkaniem o 2 pokojach z kuchnią. Budynek dawnej szkoły klasztornej
8.	Piski	1	W Piskach budynek murowany z 1 izbą lekcyjną i mieszkaniem o 3 pokojach z kuchnią
9.	Rzekuń	1	W Rzekuniu budynek drewniany o 1 izbie lekcyjnej i mieszkaniu dla nauczyciela
10.	Szczawin	2	W Kuninie i w Jaworach budynek o 1 izbie lekcyjnej i mieszkaniu dla nauczyciela
11.	Wach	-	W Wachu budynek zniszczono w czasie wojny
12.	Troszyn	1	W Kleczkowie budynek murowany z 1 izbą lekcyjną i mieszkaniem dla nauczyciela W Troszynie w czasie wojny budynek szkolny zniszczony
	R a z e m	17	

Źródło: T. Ćwiek. *Krótki zarys rozwoju szkolnictwa w pow. ostrołęckim* (maszynopis w zbiorach ZBP Zarząd Okręgu).

inspektoratu składał się z inspektora — Alojzego Mazurka, sekretarza — Adama Wojciechowskiego, księgowej i maszynistki — Zofii Jeruzalskiej i gońca — Franciszka Gromka.

Pierwszymi krokami inspektoratu było wyszukiwanie i zatrudnianie nauczycieli. W ten sposób do połowy 1919 r. zgromadzono kilkadziesiąt sił nauczycielskich i otwarto kilkanaście nowych szkół w powiecie. Pomagała w tym Powiatowa Rada Szkolna. W gminach wielką pomocą dla władz oświatowych byli wójtowie i Dozory Szkolne, we wsiach — sołtysi i Opieki Szkolne. Zakres działalności tych instytucji był określony w Przepisach z 1917 roku.

W Ostrołęce w roku szkolnym 1918/1919 była nadal tylko jedna szkoła 2-klasowa, kierowana przez Karola Kurpiewskiego. W Wojciechowicach, początkowo w wynajętym domu, a potem w budynku po wojsku, uczyła Helena Remiszewska. Jednoklasowa szkoła na Stacji Kolejowej dysponowała budynkiem dawnej szkoły rosyjskiej.

W drugiej połowie 1919 roku Inspektorat Okręgowy w Ostrołęce opracował pierwszą tzw. „sieć szkolną” powiatu. Była ona wynikiem realizacji Dekretu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 roku.

Opracowanie tej sieci polegało na rozmieszczeniu szkół w powiecie w takich punktach, aby odległość dziecka od szkoły nie była większa niż 3 do 4 km. Tę pierwszą mapę sieci szkolnej powiatu ostrołęckiego sporządził własnoręcznie, posługując się strzępami map wojskowych, sekretarz inspektoratu — Adam Wojciechowski. Na podstawie tego opracowania zakładano nowe szkoły, zbliżając się pod koniec lat 20-tych do powszechności nauczania dzieci, przynajmniej w zakresie 4-5 oddziałów szkoły podstawowej.

Realizując dekret o obowiązku szkolnym z 1919 roku w pow. ostrołęckim w 1922 roku czynne już były 92 szkoły publiczne i pracowało w nich 142 nauczycieli. Do szkół tych uczęszczało 5.920 uczniów. W latach 1918-1922 zorganizowano więc 21 nowych szkół, przybyło 70 nauczycieli i o 2.612 wzrosła liczba uczniów.

Porównując dane statystyczne z tych lat, zauważalny jest znaczny wzrost organizacyjny szkół. Przyrost liczbowy występuje w dwuklasówkach (15), trzyklasówkach (3), czteroklasówkach (1) i pełnych 7-klasowych szkołach (3). Natomiast liczba szkół jednoklasowych pozostała niezmienna¹⁵.

Badając rozwój i stan szkolnictwa u progu II Rzeczypospolitej musimy brać pod uwagę to, że oprócz przedstawionych wyżej zniszczeń wojennych, były to lata walki o granice państwa polskiego (powstania, plebiscyty, wojna polsko-rosyjska) i jego system ustrojowy.

Na świadomość potrzeby oświaty powszechnej wpływał też ujemnie wysoki stopień analfabetyzmu ludności powiatu ostrołęckiego.

W 1921 roku na 57.505 obywateli powyżej 10 lat w powiecie 19.383 nie umiało czytać i pisać, tj. 33,7%¹⁶.

4. Szkolnictwo średnie

Narodziny II Rzeczypospolitej są również okresem narodzin pełnego ogólnokształcącego szkolnictwa średniego w Ostrołęce oraz początków szkolnictwa zawodowego.

Obok problemów związanych ze szkolnictwem elementarnym, przed społeczeństwem miasta i powiatu stanął także trudny problem nauki młodzieży starszej. Z inspiracji

¹⁵ Kwartalnik Statystyczny. Rok 1925. Tom II, Zeszyt I. Rok szkny 1922/23, s. 161

¹⁶ Pierwszy Powszechny Spis Rzeczypospolitej Polski z dnia 30.09.1921 r., Warszawa 1927, s. 32-39

aktywu społecznego i władz oświatowych już w 1918 roku wznowiło naukę przedwojenne progimnazjum męskie¹⁷. Dyrektorem tej szkoły został Dionizy Majewski, jej założyciel w 1913 roku. Personel nauczycielski składał się z pięciu osób. Opiekę lekarską nad szkołą objął dr Józef Psarski. Ponieważ w przedwojennym budynku szkoły stacjonowało jeszcze wojsko niemieckie, zlokalizowano ją przejściowo w pomieszczeniach klasztornych o.o. Bernardynów.

W 1919 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rozwiązało tę prywatną szkołę i w jej miejsce powołało 8-klasowe Gimnazjum Państwowe im. Króla Stanisława Leszczyńskiego. Pierwszym dyrektorem państwowej męskiej szkoły średniej w Ostrołęce został Alfred Hodbod¹⁸. Przy otwieraniu szkoły w 1918 roku uruchomiono cztery klasy: wstępną, pierwszą, drugą i trzecią, z czego wynika, że pierwsi uczniowie w historii ostrołęckiego szkolnictwa otrzymali świadectwa maturalne w roku szkolnym 1923/1924.

Upaństwowione gimnazjum miało swoją siedzibę w prywatnym domu Niedziałkowskiego przy ul. Szkolnej 5, przejmując ten lokal po rozwiązaniu prywatnego gimnazjum i mieściło się w nim aż do końca lat 20-tych.

Przy gimnazjum zorganizowano też pierwszą w dziejach Ostrołęki bursę szkolną. Urządzono ją w opuszczonym budynku po rosyjskim pułkowniku Subotinie. Sąsiadująca ze szkołą bursa pomieścić mogła około 60 uczniów, czyli prawie 1/3 ogółu uczącej się wówczas młodzieży.

W roku szkolnym 1921/1922 było w ostrołęckim gimnazjum 189 uczniów i 4 uczennice. Pracowało w nim 13 nauczycieli. Poza przedmiotami humanistycznymi matematyczno-przyrodniczymi uczono trzech języków obcych (łaciny, francuskiego i niemieckiego) oraz religii¹⁹.

W następnej kolejności oświatowej aktyw ostrołęcki zajął się sprawą kształcenia dziewcząt. Dla realizacji tego zamierzenia powołano Towarzystwo Szkoły Średniej, którego prezesem został Dionizy Majewski. W 1919 roku założyły ono gimnazjum żeńskie w Ostrołęce i prowadziło je aż do połączenia tej szkoły w latach 30-tych z gimnazjum męskim w jedno Koedukacyjne Gimnazjum im. Króla Stanisława Leszczyńskiego. Ogólnokształcącą szkołą żeńską od chwili jej założenia kierowała Maria Korzeniowska, utalentowany i wielce ofiarny pedagog.

W 1922 roku szkoła obejmowała 5 klas i uczyło się w niej 120 dziewcząt. Personel nauczycielski składał się z 13 osób²⁰.

Pierwsze lata niepodległości były także okresem narodzin szkolnictwa zawodowego w Ostrołęce. Zapotrzebowanie na wykwalifikowanych rzemieślników było duże i wciąż rosło. Potrzebni byli oni w odbudowującym się ze zniszczeń wojennych mieście i powiecie, było duże zapotrzebowanie z ostrołęckiego węzła kolejowego, przemysłu drzewnego, stacjonującego tu wojska.

Organizacją szkolnictwa zawodowego zajęli się działacze społeczni, a najaktywniejszy z nich był dr J. Psarski. Był on nie tylko organizatorem, ale w poważnym stopniu i fundatorem powstałej w 1921 roku Szkoły Rzemieślniczo-Przemysłowej Polskiej Macierzy Szkolnej²¹.

¹⁷ Progimnazjum, niepełne (4 lub 6 klas) szkoła średnia, ogólnokształcąca w carskiej Rosji (od 1864 r.) i w Niemczech (od pocz. XIX w. do lat 30-tych XX w.). D. Majewski

¹⁸ Z. Zagórski. *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich i zawodowych*, Warszawa 1924, s. 234

¹⁹ Z. Zagórski, tamże

²⁰ Z. Zagórski, tamże

²¹ D. Majewski. *Wspomnienia nauczyciela 1893-1945*, s. 105

Dionizy Majewski we „Wspomnieniach nauczyciela” pisze „szczegółową organizacją szkoły zajął się dr Psarski i lwia część swej olbrzymiej energii oddał tej szkole. Z inicjatywy doktora i jego wysiłkiem — także materialnym — wielką i pustą cerkiew ostrołęcką przebudowano na szkołę rzemieślniczą. Koło PMS raczej firmowało akcję i pomoc w pracy doktora Psarskiego w tym względzie była znikoma²².

Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa w Ostrołęce zaczynała swój start 1 września 1921 roku z jednym wydziałem ślusarsko-mechanicznym i jedną klasą. Szkoła ta szybko zyskała duże uznanie społeczeństwa oraz władz szkolnych i wkrótce osiągnęła taki stopień rozwoju, że w latach 30-tych była już czołową szkołą tego typu w Polsce i największą zasadniczą szkołą zawodową męską w całym Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego²³.

W rok później Polska Macierz Szkolna otworzyła w Ostrołęce szkołę rękodzielnictwa dla dziewcząt organizując dwa komplety dla około 50 uczennic²⁴.

Tak powstawało i stawiało swoje pierwsze kroki u progu II Rzeczypospolitej ostrołęckie średnie szkolnictwo ogólnokształcące i zawodowe. Tworzyło się ono w tym czasie, gdy tylko 1% mieszkańców miasta mógł wykazać się wykształceniem średnim, co jest zawarte w pierwszym powszechnym spisie ludności w niepoległej Polsce, przeprowadzonym 30 września 1921 roku.

5. Funkcje patriotyczno-wychowawcze szkoły

Przy omawianiu przyczyn i uwarunkowań narodzin oraz rozwoju w kierunku powszechności polskiego szkolnictwa podstawowego, jak również zrębów szkolnictwa średniego, godna jest również zapamiętania działalność patriotyczno-wychowawcza nauczycielstwa w szkole i środowisku. Dziecko z tajnej polskiej szkółki w powiecie ostrołęckim znało przykazania „choćby mnie pieczono, smażono w smole, nie powiem, co się dzieje w szkole”. Strzegło to szkołę, rodziców i same dzieci przed różnego rodzaju represjami, umacniało patriotyzm zawarty w treściach nauczania. Z nieco późniejszego okresu pochodzi tzw. „katechizm świecki” dziecka polskiego, „Kto ty jesteś? — Polak mały” itd. oraz śpiewany w szkołach hymn narodowy „Jeszcze Polska nie zginęła, póki my żyjemy”.

Nauczycielstwo ludowe powiatu angażowało się również do pracy pozaszkolnej, mającej na celu budzenie ducha narodowego i kształtowanie postaw patriotycznych wśród mieszkańców swoich środowisk. Przykładem tej działalności były masowe w całym powiecie obchody setnej rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki w dniu 15.10.1917 roku. Wyrazem ich były różnego rodzaju czyny społeczne w środowisku, manifestacje, akademie²⁵.

W zbiorach kościelnych parafii Kadzidło jest przechowywana żelazna tablica z napisem „Tadeuszowi Kościuszce w setną rocznicę śmierci. Rodacy (1817-1917)”, którą umieszczono wówczas na placu w centrum wsi. Inspiratorami i organizatorami tego wszystkiego były szkoły.

Nauczycielstwo powiatu angażowało się również w akcję plebiscytową na Warmii i Mazurach, ustalony przez pokojową konferencję wersalską taki sposób rozstrzygnięcia przynależności tych ziem do Polski lub Niemiec wyznaczono na 11 lipca 1920 roku.

²² Tamże

²³ Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego nr 5, maj 1934. Ogłoszenia szkolne

²⁴ Szkoły Rzeczypospolitej..., s. 591

²⁵ M. Nawrocka. *Wspomnienia pierwszej nauczycielki w Piasecznej pow. ostrołęckiej w latach 1916-1922. Kronika szkoły.*

W polityczne zadania, mające na celu pozyskiwanie katolickiego ludu kurpiowskiego do współpracy w przyszłości z ewangelickimi Mazurami, aktywnie włączyły się szkoły. Prowadzenie na ten temat rozmów z uczniami, omawianie tematyki plebiscytowej na zebraniach rodzicielskich, zebraniach wiejskich, propagowanie wieców organizowanych po nabożeństwach niedzielnych przy kościołach rozwijało oraz budziło świadomość narodową wśród ludu pogranicza kurpiowsko-mazurskiego.

Działalność plebiscytowa inspirowana była prze z grupę nauczycieli przybyłych tu z Warszawy. Tworzyli ją: Czesław Wycech, Kazimierz Maj, Władysław Horoch, Henryk Tułodziecki, Jan Zwargerz — powszechnie później znani działacze oświatowi, związkowi, polityczni. Do pracy tej aktywnie włączyli się także inspektor szkolny w Ostrołęce Bronisław Trepka oraz Związek Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w powiecie. Bez oparcia się jednak na szkołach i miejscowym nauczycielstwie praca ta nie mogłaby być skutecznie prowadzona.

Trwająca od początku lipca 1920 roku działalność plebiscytowa nauczycieli miałaby niewątpliwie duży wpływ na wyniki plebiscytu, gdyby odbywał się on w korzystniejszej dla Polski sytuacji politycznej.

W wojnie polsko-radzieckiej wzmagała się w tym czasie ofensywa Armii Czerwonej w kierunku Warszawy. Rząd polski był bardziej zaabsorbowany tym problemem niż sprawą plebiscytu. W takiej sytuacji za państwowością polską opowiedziało się zaledwie 2,2% głosujących na Warmii i Mazurach oraz 7,6% na Powiślu. Rada Ambasadorów przyznała Polsce tylko 5 wsi na Powiślu i 3 na Mazurach. Dopiero realia polityczne po II wojnie światowej przywróciły te ziemie w całości Polsce.

Taka działalność nauczycielska miała kapitalne znaczenie w rozbudzaniu i umacnianiu świadomości narodowej wśród ludzi wiejskich, w kształtowaniu patriotycznych postaw wobec rodzącej się Ojczyzny. Dzięki takiej działalności rósł również prestiż polskiej szkoły ludowej i rola nauczyciela w środowisku.